מצגת אין כמו אגדה בחולות תל אביב־יפו

שירת הוושינגטוניות

עצים מספרים בשדרות ירושלים ביפו

אבני מורשת

תחקיר וכתיבה

ורד נבון

כדי שמקום ייחשב עתיק, הוא צריך לפני כן לעבור את גיל 50, 70, 100... פרנסי העיר ומתכנניה שוכחים זאת לפעמים, וידם קלה על הבולדוזר. תארו לכם שבניין גימנסיה הרצליה היה עומד על תילו עד היום – כשנהרס היה בן 50, בעת יכול היה להיות כבר בן 112.
בתחילת שנות ה־50 הייתה כוונה להרוס את כל יפו העתיקה (שאינה כה עתיקה, רובה נבנה במאות ה־18 וה־19), ולבנות בתים לבנים בסגנון איי יוון, במקום בתי הכורכר הנדירים. ברגע האחרון סוכלה תוכנית זו. כיום לאיש אין ספק בדבר חשיבות השימור ביפו העתיקה, שמהווה מוקד משיכה לתיירים מכל העולם.

בשנים האחרונות התנהל ביפו מאבק עיקש של תושבים וארגוני הסביבה למען שימור העצים שתוכננו להיעקר בשדרות ירושלים, תוך כדי עבודות הקמת הרכבת הקלה. המאבק נשא פירות והעצים נשמרו. ואולם – השדרה שהוקמה ב־1915, מעולם לא הוכרזה כנוף מורשת לשימור, כך שאין לדעת מה יילד יום.

בעוד חשיבותם של עצי הפיקוס האדירים גלויה לעין, בסביבה האורבנית הצפופה ועתירת אריחים משתלבים של אקרשטיין, הרי שהדקלים שמתמרים לגובה רב בשדרה, מסתתרים בין הפיקוסים וסיפורם ידוע למעטים בלבד.
הוושינגטוניות התמירות פגיעות יותר מיד אדם, הגזע שלהן דק וקל לפורתים להניף מסורם החשמלי עליהן. הן זקוקות להגנה.

יצאתי למסע אישי בשדרה בעקבות צלמיה. נעזרתי בתיעוד האדריכלי ובשיטוטים אינסופיים בארכיונים. הגעתי אל תצלומים מ־1915 ועד ימינו אשר מספרים סיפור מרתק בתולדות יפו היהודית והערבית. ברבים מהם נמצאים עצי הוושינגטוניה.
משתפת כמה מהם בתקווה שיצליחו לגעת בליבם של מקבלי ההחלטות ולהניא אותם מפגיעה עתידית בסיפורו של מקום.

המאה ה־19:
אוריינטליזם משתלב במיתולוגיה המקומית

העץ וושינגטוניה חסונה (W. robusta) קרוי על שמו של ג'ורג' וושינגטון, הנשיא הראשון של ארצות הברית. במקור גדל בר במדבריות של צפון מקסיקו, אך כיום היא צמח נדיר באזור מוצאה. מין זה והקרוב אליו (וושינגטוניה חוטית) הובאו לארץ על פי גרסה אחת על ידי אהרון אהרונסון אשר שתל אותן בעתלית ב־1910, אך בכל הנראה קדמו לו הטמפלרים בסוף המאה ה־19, שנטעו אותם בשרונה ובמושבות אחרות.

1916 – 1917:
גזירת הגירוש מתבטלת בזכות שדירת הוושינגטוניות

אליהו קראוזה היה אגרונום מומחה, מנהל חוות סג'רה, ממקימי "השומר" ומנהלו של בית הספר החקלאי מקווה ישראל. מושל האזור ג'מאל פאשה הטיל עליו משימות שונות – בין השאר בית הספר סיפק לצבא התורכי ירקות ותפוזים, ותלמידי בית הספר ביצעו עבודות שונות עבור הממשלה. כמו כן נטעו את עצי דקל וושינגטוניה בשדרות ג'מאל פאשה ביפו.

ג'מאל פאשה מאוד העריך את קראוזה. ביטוי מילולי לכך נתן בנובמבר 1916 כאשר הביא למקווה ישראל משלחת נכבדה מקושתא, והדגיש בפניה שהיה זה קראוזה אשר העלה את התוכנית להפריית מרחבי המדבר על ידי נטיעת עצים.

ההיסטוריון שמעון רובינשטיין כותב שאת הביטוי המעשי המובהק, להערכתו, ניתן למצוא בעובדה שבזכות יחסו זה לקראוזה, פסח ג'מאל פאשה על מקווה ישראל, ולא כלל אותו בין תושבי יפו ותל אביב שגורשו מעריהם באפריל 1917 – **וכי ייתכן שיגורש האיש שנטע על שמו של ג'מאל פאשה שדרת עצים – שהפכה לרחובה הראשי של יפו?**

בולבארד ג'אמל פאשה הפך להיות "קינג ג'ורג' אבניו", עם כניסת הבריטים ב־1917. זהו כפי הנראה התצלום הראשון של שדרת הוושינגטוניות ביפו.

צילם אותו הצלם, אברהם סוסקין. התצלום נצבע ביד והודפס על גלויות של האחים אליהו.

השדרה ביפו, גלויה של האחים אליהו,
צילום: אברהם סוסקין,
באדיבות דליה לוי

1920:
פיקניק בצל הוושינגטוניות

בפי התושבים היפואים נקראה השדרה החדשה: "נוזהה" (טיילת, מקום שנעים להיות בו).

את אווירת המקום הביע במצלמתו ההיסטוריון ההולנדי פרנק סחולטן, אשר נמנה עם קבוצה מכובדת של היסטוריונים אירופאים שנשבו בקסמי המזרח התיכון ויצאו למסעות בעקבות ספרי הקודש של שלוש הדתות המונותיאיסטיות.

פיקניק בשדרה ביפו –
צילום: פרנק סחולטן,
בין השנים 1920 – 1923,
מקור: ארכיון אוניברסיטת ליידן, הולנד

1921: וושינגטוניות בשירות האתוס הציוני

בתצלום נוסף, "בניין הארץ על ידי החלוצים", שהפך לגלויה בצירוף דמויות מצוירות של חלוצים – מבוטאת בניית בניין פסג' זריפה, ברחוב המלך ג'ורג' ביפו, מבט ממערב מזרחה אל השדרה.

שנות ה־20:
וושינגטוניות בסמל סטטוס

במקביל, עם השתלבותן המהירה ביפו, שבה דקלי תמרים נחשבו מאז ומתמיד חלק מהתרבות המקומית, ניטעו שדרות של דקל וושינגטוניה גם במקומות רבים אחרים בארץ. ב־1921 נטעו במקווה ישראל שדרת וושינגטוניות (חסונה וחוטית) אשר מאז ועד היום נחשבת סמל בולט של בית הספר החקלאי והיא הוברזה לשימור מחמיר. גם בפתח בית הכנסת הסמוך נשמרו שני דקלים של וושינגטוניה חוטית.

מימין:
צילום היסטורי – השדרה במקווה ישראל,
צילם: משה מילנר, לע"מ

משמאל:
בית הכנסת במקווה ישראל,
צילום: ורד נבון, 2016

מצגת אין כמו אגדה בחולות תל אביב־יפו

בחזית הבניין שברחוב השפלה (בניין מספר 4) ניצבים עד היום ארבעה עצי דקל וושינגטוניה חסונה שניטעו לכבוד יריד המזרח שהתקיים במקום זה בשנות ה־20.

בתל אביב וגם בערים אחרות ניתן לראות עד היום זוג דקלי וושינגטוניה בפתחי בניינים ובתים פרטיים, כחלק מהסגנון האוריינטליסטי, ובסמל לזוגיות טובה וקשר למקום. לעיתים במרוצת השנים הכניסה עברה למקום אחר בבניין.

רחוב השפלה 4, תל אביב, צולם ב־2015
צלם לא ידוע, מקור: ויקימדיה

הוושינגטוניות החסונות ממשיכות להצביע על מיקום הבניסה ההיסטורי. שדרות דקלים מאותה תקופה מעטרות ומפארות עד היום ישובים כמו בית שאן, קיבוץ תל יוסף, קיבוץ חולדה, בנימינה ועוד.

שנות ה־30:
השדרה מתפתחת והוושינגטוניות משגשגות

השדרה הולכת ונבנית תחת השלטון הבריטי, הגינון מוקפד והוושינגטוניות ניצבות בשורה כמו במסדר המפקד.

שדרות קינג ג'ורג' ביפו בשנות ה־30
צלם לא ידוע, הצילום באדיבות בית עמנואל

שנות ה־40:
גני איספהן

מיקו וטרודי שוורץ, זוג צלמים מצ'כוסלובקיה, צילמו את השדרה בשיא פריחתה בין השנים 1939 – 1945. הצמחייה שמסביב לדקלים גבהה והפכה סבוכה, המזרקה היפהפייה עוטרה בגינה שבה צורות פרחים.

בערך באותה תקופה תיעדו צלמי סוכנות אמריקן קולוני גינות בעלות צורות גיאומטריות בין הדקלים.

השדרה ביפו,
צילום: מיקו וטרודי שוורץ,
1939 – 1945 לערך,
הצילום באדיבות אוסף ביתמונה

גינות מעוצבות כאלה נמצאות גם כיום בברמנשאה ובאספהן שבאירן.
הן מזכירות את השדרה היפואית בימיה היפים, ומעידות על הזיקה שלה למרחב המזרח־תיכוני.

מימין:
השדרה ביפו בשנות ה־40,
צילום: סוכנות מטסון, מקור: ספריית הקונגרס האמריקאי

שנות ה־50:
הבולגרים באים

העלייה הבולגרית הגיעה ליפו כקהילה שלמה – האליטה, מעמד הביניים והפרולטריון גם יחד, והפכה את השדרה ל"סופיה הקטנה".
הצלם זולטן קלוגר הנציח יום חג בשדרה ב־1952, בסמוך לבניין אלהמברה.

יום חג בשדרה, שדרות ירושלים, 1952
צילום: זולטן קלוגר, מקור: הארכיון הציוני

1955:
זיהוי בזבות הוושינגטוניות

צילום זה שצולם על ידי סוכנות ישראל סאן, נמצא בארכיון אוניברסיטת הרווארד על ידי אביהו בר. מכיוון שלא זיהיתי את הבניין (שהוזנח והתכער מאוד מאז) חשבתי שצולם בעיר אחרת, אך אביהו התעקש שאלו הוושינגטוניות של יפו!

התברר שצדק: העדלידע של פורים עברה בשדרות ירושלים ב־1955. הקהל יושב במקום שבו כיום חצרות יפו. בניין מס' 22 שרואים בתמונה הוא "בית חאלף" ששימש את ויצ"ו לאחר קום המדינה. בקרוב יהפוך לבית מלון.

עדלידע בשדרות ירושלים, 1955,
מקור: ספריית הרווארד,
בתודה לאביהו בר

1957:
הפיקוסים נעים בשדרה

השדרה היפואית שימשה לא רק לעדלידע אלא גם למצעד צה"ל שנערך בה פעם אחת בלבד.

תמונות ממצעד זה שצילם אלמוני נמצאו על ידי האספן הדי אור בשוק הפשפשים ביפו.
משה רימר סרק והעלה אותן לרשת. כאן אפשר לראות בבירור את עצי הפיקוס הצעירים שבימינו מגיעים למימדים אדירים ומצליחים להתחרות בוושינגטוניות על תשומת הלב.

השדרה בתקופה זו שקקה חיים, ורבים הצטלמו ליד המזרקה על רקע הדקלים שתרמו לתחושת הגאווה המקומית והוסיפו חן לתצלומים. כמעט לכל ילד וילדה שגדלו ביפו בשנות ה־50 – 60 יש תצלום דומה באלבומם.

משפחה ליד המזרקה בשדרות ירושלים,
באדיבות ארכיון
"ישראל נגלית לעין"

1994:
מזרקה חדשה בנגה

נדלג על כמה עשורים היישר אל רחבת נגה שנוצרה "יש מאין" בין השנים 1989 – 1990.
ב־1994 ניסיתי להנציח את המזרקה החדשה במצלמה טכנית כבדה.

הניסיון לא צלח ובעת לא ברור לי אם הוושינגטוניות אכן עברו בהרבה את גובה בניין השק"ם שממול, או שמא יש כאן טעות של פרספקטיבה. מכל מקום נוכחותן מורגשת.

רחבת המזרקה בנגה,
צילום: ורד נבון, 1994

אל שנות 2000:
עוד קפיצה אחת בזמן

אל העשורים האחרונים כפי שנקלטו בעדשת המצלמה.
"דקל שפל צמרת" לא ביפו.
כאן הוושינגטוניות ממשיכות להינשא זקופות אל על.

שדרות ירושלים,
צילום: ורד נבון,
אפריל 2015

שדרות ירושלים, מבט מצפון לדרום,
צילום: ורד נבון, 2012

2023:
ברכבת קלה אל שדרה ירוקה

באוגוסט 2023 החל לפעול "הקו האדום" של הרכבת הקלה, אשר עובר בתוואי עילי בשני צִדי השדרה היפואית ההיסטורית. למרבה המזל ובזכות תושבי יפו, דקלי הוושינגטוניה החסונה שרדו את העבודות וכיום הם משמשים חַיִץ בין נתיב אופניים ונתיב הולכי רגל בתוך הפרומנדה [הטיילת].

שדרות ירושלים, יפו,
צילום: ורד נבון, 2023

העצים שעברו את כל גלגולי השדרה ההיסטורית מ־1915 עד ימינו, נשארו גאים וזקופים וממשיכים להיות סמל בעיני רבים ביפו ומחוצה לה.
הם שחזו בדיליז'נסים [כרכרות רתומות לסוסים], כעת חוזים גם ברכבת הקלה.
נקווה שיישארו איתנו עוד שנים רבות.

מקורות:

ורד נבון , השדרה – שדרות ירושלים בעיני הצלמים, הוצאה עצמית, מהדורה שנייה, 2021

דוד תדהר, **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו**

שמעון רובינשטיין, מאמר: **"התזביר של אליהו קראוזה, מנהל מקווה ישראל, לג'מאל פאשה בדבר האפשרויות החקלאיות בנגב ובסיני"**

ארכיון "ישראל נגליית לעין"

משה רימר, הבלוג: "**טיול בעיר**", אתר תפוז

אוסף מטסון, ספריית הקונגרס האמריקאי

ארכיון המדינה

האתר צמח השדה

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית [09/2023]

תחקיר וכתיבה: ורד נבון

עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת